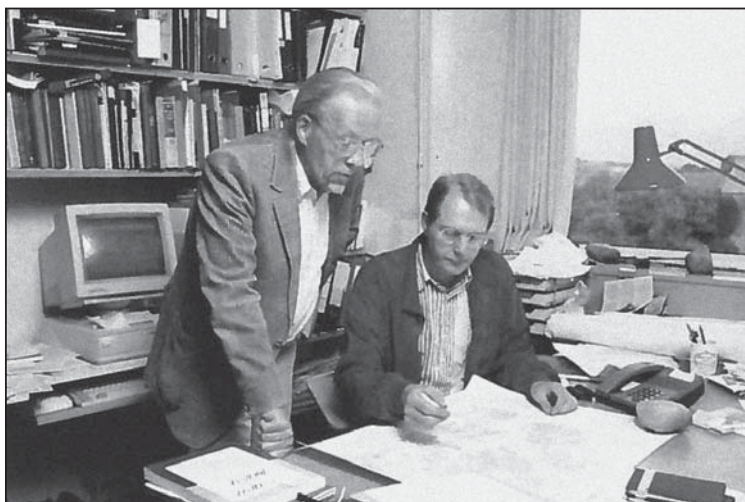

Erik Ulsig
13. februar 1928 – 29. marts 2013

AF
ANDERS BØGH

Erik Ulsig deltog i flere større forskningsprojekter. Her ses han (stående) ca. 1993 i samtale med lektor i geologi Kristian Dalsgaard om landskabs- og bebyggelsesudviklingen i Ulfborg Herred i Vestjylland. Resultaterne af dette tværfaglige projekt blev publiceret i *Mellem hav og hede*, red. af Kr. Dalsgaard m.fl. (2000). Foto: © Aarhus Universitets Forskningsfond.

Erik Ulsig var født Nielsen. Både han og hans bror, som blev landsdommer, skiftede imidlertid det lidt karakteristiske efternavn ud med et stednavn, som familien havde en vis tilknytning til. En anbefalsværdig fremgangsmåde, hvis man vil være lettere at finde, uden at det lugter for meget af „købenavn“, som man kaldte det tidligere. Det var også velvalgt på den måde, at der før Erik Ulsigs død ifølge Danmarks Statistik kun fandtes 11 personer med dette efternavn.

Han var født på Frederiksberg. Faderen var uddannet som landinspektør og endte sin karriere som udstykningschef i det daværende

Matrikeldirektorat, mens moderen var datter af en viceadmiral (J.M. Koefod-Hansen). Der har næppe været så meget tvivl om, at Erik helst skulle gå den akademiske vej. I hvert fald blev han student fra Holte Statsskole i 1946, hvorefter vejen gik til Københavns Universitet, hvor han blev cand.mag. i historie og dansk i 1953. To år senere erhvervede han universitetets guldmedalje på en afhandling om *Adelig godssamling i dansk senmiddelalder*. Det stod snart klart, at den skulle udvides og omarbejdes til en bog. Hermed var han kommet langt i 1957, men der skulle jo også brød på bordet. Især da han i slutningen af dette år blev gift med sin engelskfødte kone, Florence, født Bower. Efter at have været vikar ved Gentofte Statsskole blev han således i 1957 adjunkt ved Statens og Hovedstadskommunernes Kursus. Og familien slog sig ned i et hus i det naturskønne område Vaserne ved Furesøen. Senere spøjte han med, hvor rig han kunne være blevet, hvis han havde beholdt det. 1960'ernes ekspansion i studenteroptaget på universiteterne skabte imidlertid en åbning på Aarhus Universitet, hvor han i 1966 blev ansat som amanuensis i middelalderhistorie. Herefter blev huset i Vaserne skiftet ud med ét, der ligger tæt på Marselisborg Skov i det sydlige Aarhus.

Nogle år efter blev titlen moderniseret til lektor, og i 1974 kunne han indtage pladsen som professor i middelalderens historie ved Aarhus Universitet, som han besad i 20 år, indtil han gik på pension i 1994 – og skiftede til et mindre hus i samme kvarter. Herefter fulgte et langt og aktivt otium, hvor mange produkter vandrede fra skrivebordsskuffen og ud til offentligheden, og nye skibe blev sat i søen. Målt på publicerede sider var pensionisttilværelsen nok den mest produktive periode i hans forskerliv. Helt så enkelt forholdt det sig imidlertid ikke.

Erik Ulsigs ansættelse på Historisk Institut i Aarhus var led i en tiltrængt fornyelse, foryngelse og udvidelse af staben, hvilket føltes som et frisk pust af os, der studerede historie i denne periode. Og så kunne den garvede gymnasielærer jo også undervise, hvilket bestemt (heller?) ikke var nogen selvfølge på datidens universiteter. Hans undervisning havde det dog med at dele vandene, idet den mildt sagt var kilde nær. Han kunne godt bruge mindst et par timer på at gennemgå Knud den Helliges gavebrev fra 1085 i alle detaljer og i en stadig dialog med de vågne blandt de studerende. Det var hans erklærede mål at lære os at læse og forstå kilder ordentligt, helt til bunds og med alle facetter og tolkningsmuligheder, idet han med rette hævdede, at dette ikke var nogen selvfølgelig kundskab - og det gælder jo stadig, ikke mindst for middelalderkilder. Men han kunne bestemt også lære os at læse forskningslitteratur og synteser. Selv husker jeg med stor glæde et undervisningsforløb om den senmiddelalderlige krise i Norge, som i

øvrigt fandt sted ved mit eget spisebord. Som der senere vil blive lejlighed til at komme ind på, var Ulsig på dette tidspunkt involveret i det nordiske ødegårdsprojekt, hvor han var stærkt inspireret af den norske tilgang til dette problemkompleks. Så vi få, der havde valgt dette for mange eksotiske emne, fik i den grad fornøjelsen af at være med i forskerens værksted. Men der var bestemt ikke tale om doceren og demonstration. Takket være Ulsigs eminente evne til at stille spørgsmål blev vi trukket frem til selv at nå konklusionerne. Det tog naturligvis sin tid, men for os, der var, eller blev, fanget af middelalderhistorien, var hans undervisning en åbenbaring. Andre, der ikke var i stand til at udvikle denne prisværdige interesse, følte til gengæld, at det hele var rigeligt langt i spytet og vist nok også kedeligt.

For de vakte stoppede middelalderdialogen bestemt ikke, selvom den ikke lige stod på timeplanen. Ulsig var lidenskabeligt optaget af de mange gåder og vanskeligheder, der knytter sig til dansk middelalderhistorie, og var altid interesseret i at høre ens meninger om mangt og meget. Faktisk var det sjældent, at han selv afslørede, hvad han mente om ting og sager. Det er da også et glimrende pædagogisk princip at udvise stor interesse for ungdommens meninger om tingene. Da vi senere i mange år var kolleger, blev denne udspørgen og venden og drejen på alt muligt i dansk middelalder en næsten daglig foreteelse. Det var et fantastisk fagligt fællesskab, men den nybyggede universitetslærer ville unægtelig hellere have hørt professorens mening end at blive afasket meninger om noget, som man knap og nap vidste noget om (endnu). Men trods Erik Ulsigs grundlæggende stilfærdige, tilbageholdende og beskedne fremtræden var der et eller andet autoritativt træk i hans personlighed, der gjorde, at man ikke sådan bare stillede spørgsmål til professoren, ligesom det var svært at bede om hjælp og vejledning. Måske var der nogle gener fra viceadmiralen på spil her?

I øvrigt kan der også være grund til at nævne, at vi var mange, der også havde glæde af hans erfaring som dansklærer, takket være hans bifag. Han var stærkt modstander af enhver form for misbrug af vort modersmål. Han kunne reglementet og kunne stilfærdigt forklare, hvad det var for en regel, man havde sat sig ud over, så man ikke glemte det igen.

Universitetsansættelsen havde tilsyneladende en gunstig virkning på færdiggørelsen af den bog, der skulle komme ud af prisopgaven. I 1968 udkom hans magistrale værk *Danske Adelsgodser i middelalderen* på 515 s. + 14 kort. Omfanget afspejler slet ikke det enorme arbejde med et kæmpemæssigt kildemateriale, der ligger bag. Det kan enhver, der sætter sig til at arbejde med de utallige rekonstruktioner af arvegange og dermed adelsgenealogi, bevidne. Tidligt i bogen demonstrerer han sin banebrydende metode, der bygger på den præmis, han nå-

ede frem til, at i 1100-tallet omfattede godserne hele og halve (senere) landsbyer og for den enkelte godsejer ofte flere af disse. Når forskellige personer senere i middelalderen havde gods i samme lokaliteter, var det således et tegn på slægtskab, en fælles arvelader, som da ofte lod sig afdække. Efter denne demonstration må vi oftest nøjes med en række kildehenvisninger, hvorefter man selv kan få lov til at lægge puslespillet, hvis man ellers har brug for det. Dette førte så også til en stor mængde korrektioner af *Adelsårbogens* stamtavler, men da genealogi ikke var en primær målsætning for arbejdet, skal man ofte kigge godt efter for at blive klar over det. Nu var det så heller ikke arvegangen, der var det primære, men derimod forsøg på at afdække udviklingen i godsernes størrelse, struktur og driftssystemer samt en dermed sammenhørende fluktuerende social lagdeling blandt godsejerne, der var målet. Med dette kom han langt takket være det betydelige puslespilsarbejde, hvor dog arveskifter efterhånden som, der bliver flere af dem op gennem senmiddelalderen, hjalp godt på vej. Der er næppe her grund til at referere hovedlinjerne, da de kan læses i enhver fremstilling af sagen. De står i hovedsagen ganske urokkede den dag i dag og vil formentlig blive stående så langt frem, som et nulevende hoveds fantasi rækker. Det var på mange måder „rygraden“ i dansk middelalders økonomiske og sociale forhold, han fik afdækket. Det siger næsten sig selv, at der kan findes fejl i en del detaljer, men altså ikke i hovedlinjerne. Bogen er i øvrigt ganske svær at læse. Meget af Erik Ulsigs forfatterskab er præget af hans fortrolige forhold til et godt, klart og forståeligt dansk, men her gør der sig måske en vis usikkerhed gældende. I hvert fald kniber det med at få trukket resultaterne klart op og med at hjælpe læseren på vej gennem pointerne.

Karakteristisk for Erik Ulsigs lidet selvpromoverende tilgang til livet faldt det ham ikke ind at indlevere bogen som disputats. Det måtte andre mobbe ham til, efter at den var trykt og udkommet, men et par år senere kunne han så føje dokortitlen til sit visitkort. Dette spillede givetvis en heldig rolle for opmærksomheden om hans resultater.

I forordet nævnes det, at han på grund af bogens lange fremstillingsproces ikke har kunnet tage stilling til C.A. Christensens berømte afhandling fra 1964 „Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede“ i nærværende tidsskrifts 12. rk. bd. 1. Det var der sådan set heller ikke megen grund til. Denne afhandlings resultater, der for alvor satte den senmiddelalderlige landbrugskrise på dagsordenen i Danmark, var da for længst foregrebet i Erik Ulsigs endnu ikke færdiggjorte manuskript. Imidlertid fik landbrugskriseforskningen for alvor luft under vingerne i forbindelse med Det nordiske Historikermøde i Bergen i 1964 og det påfølgende nordiske såkaldte ødegårdsprojekt, der blev igangsat i 1969 og kulmine-

rede med en sammenfatning, der udkom i 1981, selvom en række af de lokale analyser først blev publiceret senere. I den forbindelse blev Ulsig inddraget for at kortlægge udviklingen omkring Aarhus, især i Hasle Herred og omegn. Dette område er ikke behandlet i hans bog, men hvorfra der findes et righoldigt kildemateriale til sagens belysning. Det affødte en række arbejdsrapporter og en utrykt rapport 1977-78, men karakteristisk for Erik Ulsig, som ikke slap sine produkter ud, før han var helt tilfreds med dem, blev resultaterne først publiceret, da han var gået på pension. I 2004 udkom en bog kaldet *Århusundersøgelsen*, som er fuld af skarpsindige analyser, men som nok kom på et tidspunkt, hvor sagen ikke længere havde den samme aktualitet. Måske hang den sene publicering også sammen med, at han havde svært ved at kapere den danske projektleders, Svend Gissels, yderst handlingsfikserede forklaring på den senmiddelalderlige udvikling i landbruget. Det kunne han trods alt ikke skjule, når den sag var på tale. Han var stærkt inspireret af den allerede da omfattende og veletablerede norske forskning på området, som undertegnede altså var så heldig at blive inddraget i. En tilgang, der, også under inspiration fra engelsk forskning, lagde hovedvægten på en malthusiansk forklaring på krisefænomenerne, hvor den sorte død og andre senere pestepidemier så at sige slog hovedet på sømmet. Da den malthusianske del af forklaringen senere på basis af forskning i det righoldige engelske kildemateriale måtte lade livet, tog han konsekvensen og indrømmede, at der (al ligevel) ikke fandtes tegn på nogen krise i Danmark før ca. 1350 (i *Historisk Tidsskrift* 2003), ligesom han skrev en væsentlig artikel om pestepidemierne i Danmark i 1300-tallet, hvor det lykkedes ham at aflokke hidtil ubrugt kildemateriale væsentlige nye informationer til sagens oplysning (*Historisk Tidsskrift* 1991).

Den landbohistoriske del af forfatterskabet udviklede sig siden i forskellige retninger. Mest krudt blev der brugt på regionalhistoriske undersøgelser af fordelingen af ejendomsretten til landets jord. Før 1974 udarbejdede han en større undersøgelse af ejendomsfordelingen mellem konge, gejstlighed, adel og selvejerbønder og dens fluktuationer over tid i Odsherred i senmiddelalderen, hvor det, ikke mindst takket være ganske banebrydende studier i fæstegårdenes afgiftsstrukturer, lykkedes at skabe et 100 % dækkende billede. Også det måtte hvile længe i skuffen, indtil der i 2003 udkom en forkortet version under titlen „Ods herreds ejendomme på reformationstiden“ i *Historisk Tidsskrift* bd. 103. I 1978 kom en kortlægning af Ringsted og Ramsø Herreder væsentligst på basis af en skatteliste fra 1517 (i *Bol og By*), mens Østsjælland kom under behandling i forbindelse med et uhyre langstrakt, tværfagligt forskningsprojekt, hvis resultater først kom på tryk i antologien *Mellem fjord og bugt* i 2009. Da han vist for længst havde op-

givet troen på, at det samlede projekt nogensinde blev færdigt, publicerede han væsentlige dele af det i tidsskriftet *Historie* i 2006. Her demonstreres det, hvor fluktuerende situationen var, og hvor langt tilbage det sjællandske kildemateriale – i de rette hænder – tillader historikeren at komme. Beslægtet med dette studie og disputatsen var hans artikel fra 2001 i *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660* om kongemagtens appetit på adeligt gods på Sjælland i senmiddelalderen. Denne interesse for udviklingen i ejendomsfordelingen til landets jord gav sig også forskellige andre udslag og inspirerede både speciale- og prisopgaveskrivere samt nærværende skribent. Et aspekt var en diskret opposition mod hans kolleger Troels Dahlerups og Helge Paludans viderefortolkninger af nogle af hans resultater i disputatsen i retning af, at så fandtes der nok stort set ikke nogen selvejerbønder i middelalderen. Man skal næsten kende disse meningsforskelle for at forstå de artikler, hvor dette var et tema (fx i *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*, 1983). Også her var det muligt at fremkalde en klar stillingtagen med et væsentligt udvidet argumentationsarsenal i samtaler; noget som nærværende forfatter siden lod sig inspirere til at få sat på forhåbentlig klar skrift (i *Konge, Kirke og Samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder*, 2001).

Man kan sige, at det socialhistoriske perspektiv i hans forskning hermed blev bredt ud. Derfra var der ikke så langt til politisk historie og institutionshistorie, som bestemt også havde hans store interesse. At han ikke altid var den forsigtige mand, der helst skjulte sine egne meninger, kom til udtryk, da han i tidsskriftet *Historie* i 1975 publicerede en ganske omfattende kritisk analyse af sin københavnske kollega Niels Skyum-Nielsens efter hans mening lidet vellykkede forsøg på at skrive syntese i bogen *Kvinde og Slave* fra 1971. Fremstillingen er kildefikseret, præget af et uklart begrebsapparat og manglende problemstyring, får vi at vide. I mangt og meget afslører Erik Ulsig sig her som den elev af professor Aksel E. Christensen, han var. Og måske skyldtes det usædvanlige, men dog ganske urbane, udfald også den dengang rådende ganske uforsonlige stemning mellem de to københavnske middelalderprofessorer. Hvis man ser godt efter, kan man imidlertid også ane indflydelsen fra hans beskæftigelse med norsk middelalderforskning. Især den moderat marxistiske Andreas Holmsens syntese af ældre norsk historie gjorde indtryk på ham. Når Ulsig fx skriver om „modsætningen mellem den privilegerede overklasse, som administrerede staten, og den afgiftsydende mellemklasse af jævne bønder“ (s. 258), mærker man ekkoet fra den tidligere i norsk historieforskning så udbredte teori om „redskabskongedømmet“, at kongemagten til syvende og sidst var et redskab for overklassens interesser. Denne står i skarp modsætning til det tidligere i dansk og også megen svensk histo-

rieforskning totalt dominerende paradigme om modsætningerne mellem kongemagt og aristokrati som den drivende kraft i den politiske historie i middelalderen. Et paradigme, som var blevet spidsformuleret af Aksel E. Christensen i hans bog *Kongemagt og Aristokrati* fra 1945. Ganske karakteristisk for Erik Ulsig formulerede han ikke noget eksplicit opgør med denne opfattelse, men hans afstandtagen mærkes flere steder i den del af hans forfatterskab, der beskæftigede sig med politisk historie. Det gælder eksempelvis i den metodisk yderst inspirerende artikel „Valdemar Atterdags mænd“ i *Festskrift til Troels Dahlerup* fra 1985 og ikke mindst i hans fortræffelige bidrag til *Danmarks historie i grundtræk*, som han og en række kolleger udgav første gang i 2000. Her skriver han fx om perioden 1332-40, hvor Danmark ingen konge havde, at det også betød, at „adelen som privilegeret tjenestestand forsvandt“. De fremmede panthavere, som beherskede Danmark i perioden, var ikke bundet af de privilegier, herunder ikke mindst vedrørende skattefrihed, som kongerne var nødt til at respektere for at sikre sig det verdslige aristokratis militære og andre tjenester. Kongemagt og aristokrati kunne ikke tænkes uden hinanden og deres gensidige afhængighed, selvom der så lejlighedsvis kunne være strid om fordelingen af kagen.

Et vigtigt bidrag til kongemagtens institutionelle historie er den glimrende artikel „Valdemar Sejrs Kongemagt“ i *Jyske Lov 750 år, 1991*. Et bidrag til at forsøge at udrede de særdeles indviklede problemer om dens og andres finansiering kan findes i en artikel om „Landboer og bryder, skat og landgilde“ i *Middelalder, metode og medier. Festskrift til Niels Skyum-Nielsen, 1981*. Tung kost, men det ligger nok mest i det materiale, der er til rådighed.

Kulminationen og afslutningen på hans arbejde med den bredere historie blev hans bog *Danmark 900-1300. Kongemagt og samfund* fra 2011. Den er i høj grad kildenær, men som et ekko af diskussionsindlægget om Skyum-Nielsens bog om næsten samme periode understreges det i indledningen, at „det er historikeren, der stiller spørgsmålene“ - altså problemstillingerne, der styrer brugen af kilderne. Disse var i høj grad formuleret gennem årtiers beskæftigelse med kildematerialet, ikke mindst i forbindelse med hans undervisning. Litteraturlisten kan siges at være forbløffende kort og ikke meget præget af nyere litteratur. Til gengæld inddrages og analyseres der meget kildemateriale for at få så gode svar på Erik Ulsigs spørgsmål om samfundet og dets udvikling som muligt. Bogen er næppe det første, man skal kaste sig over, hvis man vil sætte sig ind i dansk højmiddelalderhistorie. Dertil er den nok for indforstået skrevet, selvom den dog er langt lettere tilgængelig end den nævnte bog af Skyum-Nielsen. Til gengæld er den for de let øvede et uomgængeligt, spændende og tankevækkende sam-

mendrag af en betydelig historikers næsten livslange arbejde med kilde materialet. Hvis tiden havde været anderledes indrettet, kunne vi givetvis også have fået hans danske senmiddelalderhistorie indkogt til en suppeterning via de efter hans mening vigtigste karakteriserende kilder. Det var ikke primært historikere, han ville diskutere med. Den direkte samtale med kilderne forekom ham givetvis langt mere givende og interessant.

Megen forskning er i øvrigt nedlagt i Erik Ulsigs disputatsoppositioner. Ofte nøjedes han ikke med at efterlyse emner, som efter hans mening ikke var tilstrækkelig behandlet, han lod sig inspirere til at fylde i hvert fald nogle af hullerne selv. I nogle af dem kan man også studere hans højt udviklede evne til at levere ret så substantiel kritik på en måde, så man skal være ganske meget inde i sagerne for at forstå, hvor hårdtslående kritikken er. Der var jo ingen grund til at genere folk mere end nødvendigt.

Det kan med rette siges, at Erik Ulsig drev (bl.a.) undervisningsbaseret forskning. Meget af hans før eller siden publicerede forskning udsprang af hans undervisning, som det smukt fremhæves i forordet til det festskrift, han blev begavet med på sin 60-års-fødselsdag i 1988. Det er meget passende betitlet *Kongemagt og samfund i middelalderen* og er et tydeligt udtryk for den inspiration, en række elever havde oplevet i mødet med Erik Ulsig; måske præger den også nogle af bidragene fra de mere jævnaldrende deltagere i fejringen. Festskriftet rummer en liste over hans produktion indtil 1988, siden fulgte meget andet, som kan være sværere at finde frem til, og som pladsen her langt fra har tilladt en udtømmende redegørelse for.

Erik Ulsig var en begavet og bundsolid forsker og underviser. På et enkelt område af universitetslivet kom han imidlertid underligt til kort. Alle forventede givetvis, at han også ville være en dygtig administrator. I en kort periode var han institutbestyrer, som det hed i sin tid; senere var han i en periode formand for studienævnet. Det bekom ham åbenlyst ilde, og vore samtaler i den sidstnævnte periode kom i høj grad til at handle om studieadministrative problemer fremfor om dansk middelalder. Det bragte lidt balance i regnskabet. En baggrund for dette var nok hans beskedenhed. Han havde ingen kartofler, han skulle have hyppet i den lokale institutpolitik. Det gjorde sig også gældende under de ganske turbulente år i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, da studenteroprøret og det marxistiske opbrud prægede foretagendet. Det forholdt han sig ganske afslappet og lettere nysgerrig til. Marxistiske tankegange var ham som nævnt ikke fremmede, men atter i al stilfærdighed, og han blev da også regnet for en „borgerlig“ historiker på begge sider af fronten.

Det passede fint med hans fremtoning i øvrigt, at han var et ganske asketisk menneske. Jeg tror knap, jeg har set ham beruset. I mange år var det et fast ritual, når han kom ind på mit kontor, at han skulle have en af mine cigaretter. Der var jo engang, hvor ingen blandede sig i den slags. Ellers havde han ikke røget siden sine yngre dage. Den eneste „last“, jeg mindes, var en ekskursion, hvor han udviste en forbløffende begejstring for et forholdsvis enfoldigt kortspil, som hedder Olsen. Festlige sammenkomster interesserede ham ikke meget, og da han med årene blev tunghør og måtte bruge høreapparat, undgik han konsekvent den slags. Til gengæld gik han meget op i at dyrke sin have og sørge for, at han fik masser af motion på forskellig vis og ikke mindst ved at gøre gymnastik. Sidstnævnte var vel en forudsætning for hans lange og meget produktive otium, hvor han holdt sig særdeles frisk på både ånd og legeme næsten til det sidste. Heldigvis fik han, mig bekendt, aldrig anskaffet en printer. Mon ikke det var bevidst? Det gav ham en både for ham selv og andre kærkommen lejlighed til at opsøge sin gamle arbejdsplads med en diskette/usb-stik, når noget af produktionen skulle på print, og så faldt der jo gerne nogle lange samtaler af på vejen.

Erik Ulsigs produktion kan i høj grad siges at være præget af lokalhistorie, selvom målet aldrig var blot dette. Men han havde en forbløffende interesse og hukommelse for lokale geologiske, topografiske og kulturgeografiske forhold rundt omkring i det ganske land. Engang betroede han mig, at hvis han skulle gøre det om, så ville han nok have været geograf. Det var en betydelig oplevelse/-lysning at køre længere ture i bil sammen med ham, hvad jeg heldigvis af forskellige grunde havde ganske mange lejligheder til.

Hvis nogen har fået indtrykket af en nørdet tørvetriller, er det forkert. Han kunne bestemt være en ganske morsom samtalepartner, når han på sin lidt skæve, underspillede vis kommenterede verdens og menneskenes skæve gang.

Det i øvrigt så valgte efternavn passede i grunden ikke til ham. Ulsig betyder ulve-mose/sumpet lavning. Der var ingen uller/ulve i hans mose. Han var et helt igennem retskaffent menneske uden rænker og skjulte dagsordner – og én af det 20. århundredes betydeligste danske middelalderhistorikere.